

Doba Ježíše Nazaretského

MIREIA RYŠKOVÁ

Karolinum

teologie

Doba Ježíše Nazaretského

Historicko-teologický úvod do Nového zákona

Mireia Ryšková

Recenzenti:

prof. ThDr. Otakar A. Funda, Dr. Theol.

doc. Jiří Mrázek, Th.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2026

Redakce Václav Hozman

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Třetí vydání

© Univerzita Karlova, 2026

© Mireia Ryšková, 2026

Text druhého vydání této knihy byl připraven v rámci programu Progres Q01 Teologie jako způsob interpretace historie, tradic a současné společnosti.

ISBN 978-80-246-6386-9

ISBN 978-80-246-6406-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Mým zemřelým rodičům,
mé sestře a její rodině,
mým přátelům a studentům,
dřívějším i současným,
z úcty a vděčnosti vůči těm, kteří už vědí, jak věci jsou,
s láskou a radostí těm, kteří to společně se mnou stále hledají.*

OBSAH

1. HISTORICKÉ POZADÍ NOVOZÁKONNÍ DOBY /15

Od Alexandra Velikého po Herodovce (333–40 př. n. l.) /15

Palestina v době Heroda Velikého a jeho synů (40/37 př. n. l. – 39 n. l.) /26

Herodes Veliký (37–4 př. n. l.) /26

Tzv. Quiriniův census /30

Herodovi nástupci /34

Archelaos (4 př. n. l. – 6 n. l.) /35

Antipas (4 př. n. l. – 39 n. l.) /35

Filip (4 př. n. l. – 34 n. l.) /36

Judsko/Palestina v době římských prokurátorů a posledních Herodovců
(6 n. l. – 66 n. l.) /37

Judsko a Samařsko do správy Pontia Piláta /37

Pontius Pilatus /38

Agrippa I. (37; 39/40–44) /39

Do židovské války /40

Židovská válka a poslední zbytky židovské samostatnosti (66–135 n. l.) /43

Diaspora /46

Diasporní židovstvo /47

Proselyté /51

Bohabojní/bojící se Boha /52

Vzdálenější přívrženci /52

Filó/Filón Alexandrijský (25 př. n. l. – 50 n. l.) /53

Dílo teologické /53

Dílo filosoficko-teologické /55

Dílo historicko-politické /58

Chrám, synagoga, Zákon v době Ježíšově /59

Náboženský, správní a ekonomický význam Chrámu /59

Chrámový provoz /60

Velerada /61

Synagogy /61

- Zákon /64
- Náboženská seskupení v době Ježíšově /66
 - Saducejové /66
 - Farizejové /68
 - Esénští (eséni, esejci, esejí) /74
 - Učitel spravedlnosti /75
 - Pojetí obce /75
 - Vstup do obce /77
 - Nauka /77
 - Zélóti /79
 - Zákoníci /82
 - Starší /83
 - Herodiáni /84
 - Apokalyptické hnutí /86
 - Moudrost /87
 - Eschatologie /87
- Pokusy o obnovu v židovstvu v 1. století n. l. /89
 - Mesiánská hnutí v rámci povstaleckých hnutí roku 4. př. n. l. /89
 - Radikálně teokratické učení Judy Galilejského (rok 6 n. l.) /90
 - Prorocká opozice – hnutí Jana Křtitele a dalších proroků /92
 - Jan Křtitel /92
 - Další prorocké postavy po Janu Křtiteli /92
 - Protestní hnutí v Palestině z pohledu sociálního /94
 - Thaumaturgové a prorocké postavy /95
 - Profeticko-charismatická protestní hnutí (proroci slibující znamení – falešní proroci) /96
 - Nábožensko-politická a sociálně revoluční hnutí odporu /97
 - Sociální banditství s mesiánským protikrálem /99
 - Protiřímské povstalecké skupiny /100
 - Jan Křtitel a jeho učedníci /101
 - Ježíšovi učedníci /102

2. SOCIÁLNÍ A HOSPODÁŘSKÉ POMĚRY V ŘÍMSKÉ ŘÍŠI A V PALESTINĚ V DOBĚ INTERTESTAMENTÁRNÍ A NOVOZÁKONNÍ /106

- Římská říše /106
 - Rodina /107
 - Manželství /111
 - Dům a domácnost /116
 - Náboženský život /118
- Sociální rozvrstvení antické společnosti /120
 - Elita (*honestiores*) /122

- Aristokracie /123
- Bohatí bez politicky vedoucího postavení /125
- Závislí – *retainers* (Gefolgsleute) /125
- Neelita/Masa (*humiliores*) /126
 - Chudí /126
 - Otroci /129
 - Propuštěnci /135
 - Klienti /135
- Antické spolky /136
 - Struktura spolků /137
 - Sociální složení spolků /138
- Korintská obec /139
 - Sociální složení /139
 - Domovská/domácí církev /141
- Žena v antické společnosti /144
- Právo a soukromě-veřejný charakter života /147
- Armáda /150
- Hospodářství antické společnosti /152
- Základní charakteristiky antického hospodářství: /153
 - Vztah k práci /154
 - Peníze a jejich kupní síla /155
 - Zemědělství /157
 - Povinné dávky, služby a daně /158
 - Daně /158
- Palestina /160
 - Rodina /160
 - Role ženy /164
 - Svatba /167
 - Porod, výchova, vztah k dětem /168
 - Každodenní činnost ženy v domácnosti /169
- Hospodářství /175
 - Zemědělství /175
 - Řemeslo /176
 - Obchod /177
- Sociální poměry /178
 - Daně a povinné dávky (odvody) v Palestině /179
 - Elita /184
 - Ne-elita (spodní vrstvy) /185

3. JEŽÍŠ V HISTORICKÉM KONTEXTU SVÉ DOBY /190

Galilea – místo Ježíšova života a veřejného působení /192

- Galilea: přírodní, sociálně-ekonomické a náboženské podmínky /192
- Nazaret kontra Betlém? /195
- Kafarnaum – hlavní místo Ježíšovy činnosti /197
- Ježíšova rodina /198
 - Exkurz – Ježíšova rodina a jeho bratři a sestry /201
- Ježíšovi učedníci /203
- Ježíš a ženy /207
- Jeruzalém a pašijové události /209
- Ježíš a jeho životní data – relativní chronologie /210
- Ježíš a Jan Křtitel /214
 - Jan Křtitel a jeho hlásání /214
 - Životopisné údaje /214
 - Janovo hlásání /215
 - Adresáti /218
 - Jan a Kumrán /219
 - Janův křest /219
 - Ježíšův křest v Jordáně /221
 - Ježíšova nauka ve vztahu k nauce Jana Křtitele /222
- Ježíšova veřejná činnost /224
 - Ježíšovy etické postoje a nauka /225
 - Ježíšova etika v kontextu židovské etiky /225
 - Etika podle Tóry /226
 - Zpřísnění norem /227
 - Uvolnění norem /228
 - Ježíšova etika mezi mudroslovnou tradicí a eschatologickým nárokem /229
 - Společenství s hříšníky a lidmi na okraji společnosti /232
- Eschatologie /233
 - Boží království a jeho blízkost /233
 - Soud /234
- Mesiánské tituly a jejich používání Ježíšem samým /235
 - Mesiáš (Christos) /235
 - Syn Boží /236
 - Syn člověka /237
- Ježíšovy mocné činy a zázraky /237
- Ježíšova slova /239
 - Abba jako výraz zvláštního vztahu k Bohu-Otci, Ježíšova synovství /241
 - Otčenáš /242
- Ježíšovo sebepochopení /250
 - Mocné skutky, znamení a prorocká gesta jako výraz Ježíšovy moci, autority, sebepochopení /251

- Charisma – povolání k následování /252
- Ježíšovo vědomí násilné smrti jako vykupujícího aktu /253
- Přijetí smrti a víra ve vzkříšení /256
- Poslední večeře /257
 - Tradice Ježíšových slov při Poslední večeři – slova ustanovení /258
 - Původní podoba slov /263
 - Mk 14,22–25 /264
 - Mt 26,26–28 /266
 - L 22, 14–20 /267
 - 1 K 11, 23–26 /268
- Zmrtvýchvstání /270

4. PROCES VZNIKU NOVÉHO ZÁKONA /272

- Fáze vzniku Nového zákona – písemné fixace tradice /275
- Nejstarší podoby reflexe víry a „literární žánry“ /279
 - Mesiánské tituly – tzv. výsostné tituly /279
 - Mesiáš /280
 - Syn Boží /282
 - Pán /283
 - Syn člověka /284
 - Spasitel /289
 - Syn Davidův /289
 - Formule víry /290
 - Formule víry v 1 K 15,3–8 /292
 - Ř 1,3n. – tzv. formule Syna /295
 - Christologické hymny /295
 - Fp 2,6–11 /296
 - Ko 1,15–20 /296
 - J 1,1–18 /298
 - 1 Tm 3,16 /302
 - Žd 1,3–4 /302
- Vznik evangelií /303
 - Předevangelní tradice /303
 - Vyprávění/Příběhy /304
 - Řeči/Výroky /342
 - Směšené/přechodné formy /344
 - Pramen Q /344
 - Evangelium jako literární žánr /346
- Synoptický problém – vznik synoptických evangelií /348

5. ŠÍŘENÍ KŘESŤANSTVÍ NA ZÁPAD A VZNIK CÍRKEVNÍCH OBCÍ

V 1. STOLETÍ N. L. /352

Počátky církve /354

Palestina a Jeruzalém /356

Křesťanství mimo Palestinu – sever, severozápad, severovýchod /360

Šíření křesťanství na západ do Evropy, Pavlova misie /362

Pavův přínos pro konstituování křesťanství /363

Šíření křesťanství na jih /371

Rozchod s židovstvím /371

Rozmanitost křesťanství a vznik prvních herezí /374

Jednotlivé skupiny rané církve /375

Judaizující židokřesťané v Jeruzalémě a Judsku /376

Helénistické židokřesťanství /380

Pohanokřesťané – antiochijská obec a další obce v pohanském prostředí /384

Korintští libertinisté a korintská obec /389

Sociální pozadí korintské obce (pavlovských obcí) /392

Putující kazatelé, misionáři – misie /393

Sociální zakotvení putujících charismatiků /397

Nenastalá parúzie a apokalyptika /399

Očekávání brzkého příchodu Páně a problém nenastalé parúzie /399

Role apokalyptiky, apokalyptických představ v křesťanství /400

Čas církve /401

Přechod od putujících misionářů a kazatelů k usedlým místním obcím

(Od „bezdomovce“ Ježíše přes putující misionáře, neúnavného cestovatele Pavla ke strukturovaným obcím s místním vedením) /401

Dvanáct /401

Vznik úřadů /402

Starší /403

Proroci, učitelé a apoštolové /405

Biskupové – *episkopoi* a jáhni – *diakonoi* /408

Církevní obec a postavení žen a otroků v ní /413

Domácí církev /413

Role ženy v prvotní církvi /413

Otroctví v prvotní církvi doby Pavlovy /421

Janovské obce a jejich splynutí s tzv. velkou, petrovskou církví /423

Rozchod se Židy /424

Vznik a původ obce /424

Konkurence s hnutím Jana Křtitele /425

Vliv gnóze a rozpad obce na dvě části /426

Obec bez „hierarchického zřízení“ /427

Problém gnóze /430

- Základní nauka /430
- Základní rysy gnóze /432
- Hlavní představitelé a zdroje /433
- Nejstarší mimobiblická svědectví o Kristu a křesťanech /434
 - Josephus Flavius – Židovské starožitnosti /434
 - Židovské prameny – Talmud /437
 - Syrský pramen – dopis syrského stoika Mary bar Sarapiona /438
 - Římské prameny /439
 - Plinius Mladší (61/62–113, možná až kolem 120) – dopis císaři Trajánovi /439
 - Tacitus (55/56 – kolem 120) – Anály /442
 - Suetonius (70 – kolem 130) – Životopisy dvanácti císařů /443
 - Hadrián (76–138) /444
 - Thallus /445
- Křesťané ve společnosti na konci prvního století /447
 - Sociální situace a integrace do společnosti /449
 - Vnitřní problémy obcí s „heretickými“ názory a skupinami a ochabováním víry /452
 - Sk 20,29–35 /452
 - Tt 1,10–16 a 3,9nn. /453
 - 1 Tm 1,3–11 /454
 - 1 J 2,18–26 /455
 - 2 J 7–11 /455
 - Ju 4.8.16–19 /455
 - 2 Pt 2,1–3.18–22 /456
 - Zj 2,4n.; 3,1b–3.15–17 /457
 - Postavení křesťanů ve vztahu k Židům a „pronásledování“ ze strany Židů /458
 - Diasporní židovstvo a křesťanské obce /463
 - Zjevení Janovo 2,9.13; 3,9 /466
 - Pronásledování ze strany pohanů/římských úřadů /468
 - Pronásledování apoštolů a misionářů /469
 - Claudiův edikt /470
 - Pronásledování za Nerona /471
 - Pronásledování po roce 70 /472
 - Domicián (81–96) /474
 - Žd 3,12n.; 6,4–6; 10,26–39 /476
 - 1 Pt 2,11–17; 3,13–17; 4,2–4.12–15 /478
 - 2 Te 1,4–10 /481
 - Zj 20,4 /482
 - Situace na přelomu 1. a 2. století za císařů Trajána (98–117) a Hadriána (117–138) /482
 - Shrnutí /483

ZÁVĚREM /488

PŘÍLOHY /490

Přehled římských císařů do r. 138 n. l. /490

Rodokmen Herodovců /491

Herodovci uvedení v Novém zákoně /492

Rodokmen Hasmoneovců /494

Makabejští – Hasmoneovci /495

Biblické zkratky /496

Zkratky a vysvětlivky /499

Redakční poznámka /501

Bibliografie /502

Rejstřík biblických míst /517

1. HISTORICKÉ POZADÍ NOVOZÁKONNÍ DOBY

Dobou novozákonní se rozumí doba zhruba od narození, resp. veřejného vystoupení Ježíše Nazaretského do konce 1. století, tedy doba Ježíšova působení, vzniku prvotních obcí (rozšíření církve) a vzniku Nového zákona. Protože se Ježíš narodil do konkrétní historické, kulturně-politické a sociální situace, je třeba se zabývat v rámci novozákonní doby i dobou bezprostředně předcházející, tedy 1. století př. n. l., resp. situací vzniku, rozkvětu a zániku hasmoneovského státu, protože v této době se utvářela nejen víceméně všechna důležitá nábožensko-politická seskupení v Izraeli, ale také se kladly základy jak změny náboženského myšlení, tak sociálních a kulturních proměn. V širším slova smyslu je třeba se zabývat fenoménem tzv. intertestamentárního judaismu, tj. judaismem v období helénismu do vzniku Nového zákona.

Od Alexandra Velikého po Herodovce (333–40 př. n. l.)

Dobyvačnou politikou Alexandra Velikého (333–323 př. n. l.) se helénismus jako společenskopolitický a kulturní fenomén rozšířil do celé středomořské oblasti včetně Palestiny. Palestina se v následujících stoletích stala místem, kde se prolínala tradiční židovská kultura a religiozita s helénistickou. I když si ortodoxní židovská společnost uchovávala – zejména pokud jde o národně náboženskou svěbytnost – svou identitu, přesto se nelze domnívat, že zůstala zcela stranou helénistických vlivů,¹ jakkoliv se jim snažila přinejmenším v náboženském ohledu čelit.² Hovořit ostatně o židovské společnosti v této

1/ To se týká jak hospodářského, tak kulturního života – blíže k tomu souhrnně viz M. Hengel, *Judentum*, s. 105nn.; s. 191nn. Řečtina byla v samotné Palestině používána ve vojenských a aristokratických kruzích již ve 3. století př. n. l. „Jeruzalém byl od doby Ptolemaiovců městem, v němž se stále více hovořilo řecky. Makabejské povstání na tom změnilo jen málo; v novozákonní době mezi Herodem a zničením [Jeruzaléma] v r. 70 n. l. musela být podle dochovaných řeckých nápisů v Jeruzalémě usazena významná menšina, jejíž mateřštinou byla řečtina“ (s. 193).

2/ Srov. Hengel, *Judentum*, kap. III, s. 199–463.

době jako o jedolitém fenoménu je značným zjednodušením, neboť tehdy stejně jako dnes se společnost skládala z různých vrstev, skupin a proudů, jejichž hodnocení situace a zájmy se i při deklarování stejného cíle značně lišily. Ostatně ani helénismus se svým kulturním a náboženským synkretismem nepředstavoval jedolitou veličinu. Jisté ovšem je, že bez podílu samého židovstva by rozšíření helénismu naráželo na mnohem větší obtíže a celou společnost by pronikl podstatně méně. K tomu je třeba podotknout i to, že po vítězném tažení Alexandra Velikého a v době správy celého území jeho nástupci (diadochy) a jimi založenými dynastiemi byla Palestina územím nejen židovského, ale i nežidovského obyvatelstva (např. Dekapolis, řecká města v Galileji, na pobřeží).

Po smrti Alexandra Velikého³ byla jeho říše po dlouhých a komplikovaných bojích rozdělena na tři části (evropskou, egyptskou a syrskou). Evropskou část po zabití Alexandrových přímých příbuzných ovládli Antigonovci, egyptskou od roku 322 Ptolemaiovci a syrskou po roce 302 Seleukovci. Palestina se dostala nejdříve do mocenského vlivu Ptolemaiovců, kteří byli tolerantní vůči náboženství národů na svém území. Ostatně starověk jako takový se vyznačoval velkým synkretismem, z něhož se židovské náboženství svým monoteismem značně vymykalo; nicméně v rámci ptolemaiovské správy Palestiny nedocházelo k větším konfliktům. Kniha Sírachovec např. ukazuje ještě klidnou recepci helénismu při zachování hrdosti na vlastní kulturu a tradice. Alexandrie jako významné mezinárodní politické, správní, obchodní, kulturní (bylo zde Museion, prestižní intelektuální centrum tehdejšího světa s proslulou knihovnou až o 900 000 svitcích) a náboženské centrum, velký přístav a jedno z největších měst tehdejšího středomořského světa se stávala zároveň důležitým střediskem židovské kultury.⁴ Právě v době Ptolemaiovců⁵ začal překlad židovských posvátných spisů do řečtiny (Septuaginta – LXX), v Alexandrii byla velká a významná židovská komunita. Počet Židů v Egyptě

3/ K dějinám této doby viz: W. Grundmann (ed.), *Umwelt*, s. 132–291; P. Pokorný, *Řecké dědictví v Orientu*, s. 48–55; S. Segert, *Starověké dějiny Židů*; P. Schäfer, *Dějiny Židů v antice*, s. 15–67.

4/ Podrobnější informace o antické Alexandrii s další literaturou viz: A. M. Millard, *Alexandria*, in: *Das Grosse Bibellexikon I*, s. 43–45; G. Schimanowski, *Alexandria*, in: *Scherberich, Klaus (ed.), Neues Testament und Antike Kultur*, s. 127–132.

5/ Tj. asi v pol. 3. století př. n. l., údajně v době panování Ptolemaia II. Filadelfa (285–247 př. n. l.). Ke vzniku překladu existuje pseudepigraf, tzv. Aristeův dopis. Jeho přesné časové zařazení je obtížné, bývá datován do poloviny 2. století př. n. l. Český text viz *Knihy tajemství a moudrosti I*, 25–77. Židovský diasporní historik Demetrios, který psal v době Ptolemaia IV. (222–205), již řecký text znal a používal, viz Hegermann, *Das hellenistische Judentum*, in: Grundmann, *Umwelt*, s. 315. Ve 3. století byl přeložen zřejmě Pentateuch a brzo po něm proroci a poté i ostatní spisy, jak dokládá prolog ke knize Sírachovec. Její autor přišel do Egypta roku 132 př. n. l.

dosáhl v době Ježíšově asi 1 milionu osob, v samotné Alexandrii – která byla rozdělena na pět městských částí – patřila podle líčení Filóna Alexandrijského celá jedna část Židům a v další měli převahu.

Z hlediska státní správy a hospodářství zavedli Ptolemaiovcí i na území Syropalestiny centralizovaný systém, který fungoval úspěšně už v Egyptě. Země byla rozdělena na správní celky, v jejichž čele stál *strategos* pro věci vojenské a *oikonomos* pro věci hospodářské. Země byla zatížena různými daněmi a dávkami. Ptolemaiovcí byli velmi úspěšní ve svých snahách získat z podřízeného území maximum zisku, což bylo samozřejmě možné jen na účet venkovského (zemědělského) obyvatelstva, které bylo vykořisťováno více než dřív. Na rozdíl od něho vyšší vrstvy participovaly na hospodářském rozkvětu státu a stávaly se díky tomu i průkopníky helénizačních tendencí. Mezi zemědělským obyvatelstvem a státním aparátem stála jako zprostředkovatel domácí aristokracie (vlastníci pozemků a vysoká kněžská aristokracie), jež se pro své spojení s vládnoucí dynastií podílela na zisku, a tím pádem i na vykořisťování svobodných (či přesněji polosvobodných) zemědělců. Zápas o Syropalestinu mezi Ptolemaiovcí a Seleukovci probíhal prakticky po celou dobu, kdy měli Ptolemaiovcí nad Palestinou moc (tzv. syrské války).

Ptolemaiovcí ztratili v Palestině definitivně mocenský vliv po neúspěchu v roce 198⁶ (bitva u Paneas) a Palestina se dostala do přímé závislosti na Seleukovcích. Změna vlády byla židovským obyvatelstvem (resp. jeruzalémským a judským) zpočátku vnímána celkem pozitivně, neboť se mu dostalo značných úlev na daních a bylo mu králem garantováno právo žít podle tradic otců⁷ (Antiochus III.), nicméně nastoupením Antiocha IV. se situace začala silně vyhraňovat a polarizovat a vstřícná hospodářská i nábožensko-politická opatření byla nakonec odvolána. Seleukovci, jejichž říše nebyla na rozdíl od ptolemaiovského panství centralizovaná, nýbrž rozdrobená, začali svou říši pomocí helénismu (helénistického životního stylu) sjednocovat a upevňovat, což se dotklo i židovského náboženství. Dlužno ovšem podotknout, že zejména vrchní vrstva židovské společnosti (aristokracie) se k helénistickému způsobu života i myšlení přiklonila s představou, že jedině takto lze udržet

6/ P. Schäfer, Dějiny Židů, s. 36, uvádí rok 200 jako rok bitvy, v níž Antiochos porazil ptolemaiovského vojevůdce Skopu. Do roku 198 trvalo Antiochovi, než se mu podařilo získat celé dříve ptolemaiovské území.

7/ Protože však garantem tohoto práva byl král, mohl ho ze svého rozhodnutí změnit. Tóra nebyla prosazována božskou, nýbrž panovníckou autoritou, o její platnosti jakožto zákona rozhodoval pohanský panovník. Úskalí tohoto zdánlivě benevolentního přístupu se posléze projevila.

židovství jako významnou veličinu.⁸ Do tohoto proudu spadá i mocensko-politický zápas o velekněžský úřad, který se stal zdrojem konkurenčních bojů a úplatkářské politiky. Se změnou vlády propukly i vnitřní konflikty v samotné domácí vládnoucí třídě, jež se rozpadla na dvě křídla: konzervativní proptolemaiovské kolem velekněze Oniáše a jeho rodiny a reformní proseleukovské křídlo, jehož příslušníci náleželi zejména k velekněžskému rodu Tobiadovců. Proseleukovští reformátoři chtěli přizpůsobení židovského náboženství okolnímu světu, očistu kultu, resp. jeho redukci na chrámový kult jednoho nezobrazitelného Boha bez dalších zvláštností (obřízky, sabatu, předpisů kultovní čistoty, jídelních, stravovacích ad.): „V oněch dnech vzešli z Izraele svévolníci a svedli mnohé. Říkali: ‚Pojďme a uzavřeme smlouvu s okolními pohany; vždyť v té době, co jsme se jich stranili, potkalo nás jen mnoho zlého.‘ Ten návrh se zalíbil a někteří z lidu se ochotně vypravili ke králi. Ten jim dal plnou moc žít podle práva pohanů. Vystavěli v Jeruzalémě stadion podle vzorů pohanů a odstranili znamení své obřízky. Odpadli od svaté smlouvy a spráhli se s pohany, propůjčili se k páchání zla“ (1 Mak 1,11–15).

Napětí vyvrcholilo v roce 175 př. n. l., kdy se velekněz Oniáš postavil proti helénizaci Jeruzaléma, tedy proti reformním snahám, vedeným Oniášovým bratrem Jasonem, který se za pomoci Antiocha IV. zmocnil velekněžského úřadu. Oniáš byl posléze roku 170 zavražděn a jeho stoupenci uprchli do ptolemaiovského Egypta, kde v Leontopoli založili nový konkurenční chrám, který přečkal jeruzalémský Chrám o tři roky – byl uzavřen Římany roku 73. Helénizaci tak byly v Palestině otevřeny dveře naplno; Jeruzalém se stává významným helénistickým centrem, které žije životem helénistických městských center (bylo zde např. zřízeno *gymnasion* a *efébion*).⁹ V této tendenci bude pak pokračovat i Herodes Veliký, ovšem už za jiných historických okolností.

I Jasonovo reformní křídlo se posléze rozpadlo na dvě části: umírněné reformátory kolem legitimního velekněze Jasona (měl sadokovský původ)

8/ K tomu blíže M. Hengel, *Judentum*, kap. IV (s. 464–564); Theissen – Merz, *Der historische Jesus*, s. 126–134.

9/ Podle líčení 2 Mak 4,7–28 požádal velekněz Jason dokonce Antiocha IV. (za úplatu) o právo zapsat příslušníky *efébia* a *gymnasia* mezi Antiochejské, tj. o právo na antiochejské občanství, tedy nový politický status. Tomu král nejen z ekonomického prospěchu rád vyhověl, neboť to vycházelo vstříc jeho snaze sjednotit etnický a nábožensky nehomogenní stát pomocí helénistického životního způsobu. Autor 2 Mak kriticky uvádí Jasonovy reformy, které šly tak daleko, že kněží zanedbávali službu u oltáře, a Jason dokonce poslal peníze na pohanské hry do Tyru jako oběť Heraklovi, což poslové nakonec neučinili, nýbrž je věnovali na stavbu trojeslic. Se změnou životního stylu bylo u radikálních stoupenců helénizace spojeno i odstranění obřízky (*epismasmos*).

a radikální reformátory kolem velekněze Menelaa, který neměl velekněžský původ. Menelaos a jeho přívrženci se snažili strhnout vládu na sebe za pomoci Antiocha IV. Ten se v doprovodu Menelaa pokusil zmocnit pokladu v jeruzalémském Chrámu (aby mohl zaplatit kontribuční poplatek Římanům, – viz 1 Mak 1,20–28). To vedlo k naprosté diskreditaci radikálního reformního křídla. Umírněné jasonovské křídlo získalo posléze v Jeruzalémě převahu. V odvetu za to zakázal král Antiochos IV. roku 168/167 př. n. l. ediktem vyznávat židovské náboženství (tj. kult, obřizku, dodržování specifických předpisů, sabatu, čtení Písma, což šlo tak daleko, že posvátné svitky byly páleny), Jeruzalém vyplenil a jeruzalémský Chrám přeměnil na chrám Dia Olympského, resp. Baala ha Šamajim. Josephus Flavius popisuje Antiochova protizidovská nařízení v Židovských starožitnostech (XII,5,4 – § 250–256) podobně jako knihy Makabejské:

„Zcela vyplenil Chrám tím, že odvezl posvátné nádoby, zlaté svícny a kadidlové nádoby a neponechal ani závěsy zhotovené z byssu a šarlátu. Rovněž vyraboval ukrytou pokladnici a nenechal na místě vůbec nic cenného, takže Židy obrátil v hluboký zármutek. Dokonce jim zakázal přinášet každodenní oběť, vyraboval celé město, pobil část občanů a druhou včetně žen a dětí odvedl do zajetí, celkem deset tisíc lidí. Nejkrásnější části města nechal zapálit a hradby zbořit, v Dolním městě zbudoval hrad, který byl velmi vysoký a ovládal Chrám. Tento hrad opevnil vysokými zdmi a umístil do něj makedonskou posádku; v ní byli i bezbožníci a hanebníci z lidu, kteří svým spoluobčanům způsobili mnoho utrpení. Na místě oltáře nechal král zbudovat jiný, porážel na něm vepře a tak přinášel oběti, jež nebyly dovoleny ani podle Zákona, ani při bohoslužbě. Poté nutil Židy, aby se vzdali uctívání svého Boha, uctívali jeho vlastní bohy, aby jim v každém městě a vesnici budovali oltáře a denně jim obětovali vepře. Dále jim zakázal obřezávat syny a těm, kteří by se tomu protivili, hrozil tresty. Aby donutil lid poslouchat jeho rozkazy, ustanovil zvláštní úředníky. Bohužel se mnozí Židé královským příkazům podřídili, někteří dobrovolně, jiní ze strachu před hrozícím trestem. Nejvznešenější a šlechtění na něj přesto nedbali a cenili si otcovských zákonů více než trestů, jimiž bylo těm, kdo odporovali, vyhrožováno. Proto jich byl každý den značný počet za strašného mučení popraven: byli bičováni, mrzačeni a poté přibiti zaživa na kříž. Avšak ženy a obřezaní chlapci byli na příkaz krále zardoušeni a tito (chlapci) byli pověšeni na krk svých ukřižovaných rodičů. Nalezl-li se posvátný spis nebo svitek Zákona, tak byly spáleny, a ti, u nichž byly nalezeny, byli jako zločinci popraveni“ (srov. např. 1 Mak 1,41–46. 2 Mak 6,1–11).

Dá se předpokládat, že na tomto zákazu a náboženské reformě měli účast příslušníci onoho radikálního reformního hnutí.¹⁰ I Josephus Flavius zmiňuje, že se na realizaci Antiochových nařízení podíleli leckteří Židé dobrovolně. Akce byla namířena i proti umírněným reformátorům, kteří pocházeli z kněžských kruhů a kult pro ně představoval i existenční základnu. Takto násilně prosazovaná reforma však mohla jen těžko uspět.

Proti Antiochovi a helénizačním snahám se zformoval odpor ortodoxních kruhů, tzv. chasidim (zbožných), který vyvrcholil povstáním Makabejských, jehož podnětem bylo již zmíněné znesvěcení Chrámu v roce 168/167 př. n. l., zákaz slavení sabatu, obřízky a čtení Tóry. Do čela povstání se postavil Juda Makabejský, pod jehož vedením se podařilo dosáhnout očistění Chrámu a opětovného zavedení regulérních bohoslužeb v roce 164 př. n. l. (na oslavu této události byl zaveden svátek světél – chanuka). Zastánci reformy se v Jeruzalémě uchýlili do pevnosti Akkra, která byla dobyta až roku 141 př. n. l. Juda uzavřel v roce 161 př. n. l. s Římany smlouvu o přátelství (1 Mak 8 a Josephus Flavius XII,3,6 – § 414–419). Římané tak poprvé vstupují z bezprostřední blízkosti do dějin Židů, zatím však neaktivně.

Povstání se posléze změnilo v politický zápas o národní samostatnost, který po Judově smrti v roce 161 vedl jeho bratr Jonatan, spíše však diplomat než vojevůdce. Chasidim nadále výbojnou politiku Makabejských a posléze Hasmoneovců¹¹ nepodporovali. Jejich cílů bylo dosaženo, když král slíbil obnovení náboženské svobody a do velekněžského úřadu byl dosazen legitimní velekněz Alkimos¹², který se však s nimi dostal vzápětí do konfliktu. Alkimos byl postavou velmi rozporuplnou, hlavní jeho snahou bylo (podle 1 Mak 7) dosáhnout velekněžského úřadu. Jejich hnutí se posléze rozštěpilo na několik proudů. V období makabejských válek se vytváří nové pojetí dějin spásy, tj. jednání Boha s vyvoleným národem, radikalizuje se myšlenka dne Hospodi-

10/ V současném bádání se stále více prosazuje názor, že na onom protizidovském ediktu Antiocha IV. měly významný podíl samy židovské kněžské kruhy, neboť edikt prozrazuje značně detailní znalost židovského náboženství.

11/ Rodové jméno Makabejských.

12/ Alkimos měl sádokovský („áronovský původ“ – viz 1 Mak 7,14) původ, nicméně patřil také k umírněným helénistům. Skupinou chasidim byl zpočátku uznáván, avšak nedlouho po svém nastolení do velekněžského úřadu jich nechal na 60 popravít. Mezi ním a Makabejskými došlo k otevřenému konfliktu, takže musel z Jeruzaléma uprchnout, v roce 161 př. n. l. byl však znovu uveden do úřadu. Byl ve spojení se Seleukovci a měl v úmyslu nechat dokonce strhnout vnitřní chrámovou zeď, aby tak umožnil přístup do Chrámu i nežidovským návštěvníkům. Krátce nato zemřel, což zbožní Židé chápali jako Boží trest. Viz Josephus Flavius, Žid. starož. XII,10,3.6. (§ 396–401; 413). Hodnocení Alkimovo je jak u Josepha Flavia, tak v 1 Mak 7 značně negativní. Josephus Flavius hovoří v XII,10,6 (§ 414) o tom, že po smrti Alkimově „předal lid Judovi velekněžskou důstojnost“.

nova jakožto eschatologické události, která učiní konec dějinám v tomto čase. Dějinný čas se stává prostorem pro osvědčení a očistění věrných, čekajících na definitivní zásah Boha do dějin. Objevuje se zároveň myšlenka zmrtvýchvstání (2 Mak 7,9; 12,43nn.), a to věrných, k životu s Bohem.

Roku 152 př. n. l. se sedm let neobsazeného velekněžského úřadu za pomoci Seleukovců zmocňuje Jonatan¹³ z rodu Makabejských a velekněžský úřad se následně stal součástí politického a náboženského vlivu Hasmoneovců; po Jonatanovi připadla tato funkce dalšímu z makabejských bratří, a to Šimonovi, roku 142/1 př. n. l. Makabejští-Hasmoneovci nepocházeli z velekněžského, nýbrž jen kněžského rodu (neměli požadovaný sadokovský původ). To vedlo ke kritice a nakonec zřejmě k odchodu části chasidim (především z kněžských kruhů) na poušť a k vytvoření nové skupiny, jež je známa pod označením esejští/eséni.¹⁴ Šimon byl nejenom veleknězem, ale i samostatným panovníkem (s titulem etnarcha), jenž dal dokonce razit vlastní mince (jako znamení vlastní suverenity). V době Šimonově dochází k uzavření přátelské smlouvy s Římem. Řím se tak opět dostává do přímé blízkosti židovského státu.

Politika Šimonových potomků a následovníků – tj. dynastie Hasmoneovců – je nesena v expanzivním duchu násilné judaizace na severu i na jihu. Šimonův nástupce Jan Hyrkán (134–104 př. n. l.) si podřídil Samařsko, zničil roku 128¹⁵ samaritánský chrám na hoře Garizim, když si podmanil Sichem a okolí, a město Samaří srovnal po několikaletém obléhání (111–107 př. n. l.)¹⁶ roku 107 se zemí. Vyhradil si pro sebe tituly etnarcha, velekněz a prorok. Jeho expanzivní politika se obrátila i na jih, kde zahájil násilnou judaizaci Idumejců. V jeho době se konstituují i další dvě významná nábožensko-politická seskupení, a to „strana“ farizejů (jakožto druhý – „laický“ proud z hnutí chasidim) a „strana“ saducejů (části místní aristokracie, spjaté s vládnoucí vrstvou). V té době začínají i spory mezi oběma seskupeními.

13/ Stará velekněžská aristokracie byla de facto odstraněna – potomci a přívrženci velekněze Oniáše utekli do Egypta – a je dobře možné, že Jonatan odstranil v roce 152 velekněze sadokovského původu, který je v kumránských spisech nazýván Učitel spravedlnosti a který se spojil s ostatními tradicionalistickými, zejména kněžskými kruhy a vytvořil posléze na protest proti nelegitimnímu chrámovému kultu pod vedením Makabejských-Hasmoneovců nové společenství tzv. esenských/esejců s centrem v Kumránu.

14/ Charlesworth se domnívá, že k založení skupiny esejských, z nichž kumránské společenství tvořilo nejradičálnější křídlo, došlo už kolem roku 150.

15/ Podle Bösen, Galiläa, s. 255, se definitivní zničení odehrálo až v r. 107. Bösen však směřuje zničení chrámu na hoře Garizim a zničení města Samaří.

16/ Viz Josephus Flavius, Žid. starož. XIII,10,2 (§ 275–282).

Esenští, kteří svým odchodem do pouště, odmítnutím jeruzalémského chrámového kultu, důrazem na předpisy o kultovní čistotě, na vyvolení, kalendář, studium Tóry a eschatologickým zaměřením vytvářejí opozici vůči stávajícímu kultu, se vzdali přímého ovlivnění dalšího vývoje. Pocházeli zřejmě z řad konzervativní velekněžské a kněžské aristokracie. V Kumránu se usadili podle archeologických nálezů nejpozději kolem roku 100, ale spíše dříve (kolem r. 125 př. n. l.). Jejich zakladatel – Učitel spravedlnosti – je historickou postavou (zřejmě jím byl neznámý velekněz), jeho negativní opozici tvoří tzv. Zločinný kněz, kterého je zřejmě možné ztotožnit s jedním z Makabejců-Hasmonevců, nejspíše s Janem Hyrkánem.¹⁷

Zbytek Sadokovců, kteří zbyli po odchodu Oniadovců (příslušníků a přívrženců velekněžského rodu Oniášova) a kruhů kolem Učitele spravedlnosti, zůstal kolem jeruzalémského Chrámu a patřil zřejmě k bývalému křídlu umírněných reformátorů. Z této skupiny se vytvořilo seskupení saducejů, o něž se Jan Hyrkán z důvodů vnitropolitických i zahraničněpolitických začal opírat a tím zatlačil své dosavadní příznivce farizeje do opozice. Saducejové Hyrkána akceptovali jako velekněze, zatímco farizejové kritizovali spojení náboženské a politické moci (i s odkazem na Hyrkánův nejistý kněžský původ, neboť jeho matka byla údajně válečnou zajatkyní).¹⁸ Saducejové mu navíc jako stoupenci umírněné reformy (mojíšského zákona) poskytovali jednoduchou teologii pro oblasti, které judaizoval (na rozdíl od farizejů, jejichž teologie byla mnohem komplikovanější a rozvinutější o ústní tradici).

Farizejové, kteří byli zpočátku příznivci Hasmoneovců – podobně jako chasidim Makabejských –, se dostali do opozice za Jana Hyrkána, k politickému vlivu se dostali až po smrti Alexandra Jannaia za vlády Alexandry Salome (76–67). Požívali značného morálního respektu mezi lidmi pro svoji snahu prosadit Zákon do každodenního života i pro svou opoziční roli. Jejich jméno

17/ Pokud se hnutí esejských začalo formovat již kolem roku 150, po nástupu Jonatana na velekněžský stolec, je možné, že Zločinným knězem je myšlen právě Jonatan. Srov. P. Schäfer, *Dějiny Židů*, s. 62.

18/ Josephus Flavius v *Židovských starožitnostech* XIII,10,5n. líčí odklon Jana Hyrkána od farizejů, jejichž byl podle něj žákem, v důsledku kritiky jistého Eleazara, který ho obvinil z neoprávněného velekněžství. To považoval král za potupu. Jeho přítel Jonatas mu údajně namluvil, že Eleazar řekl pouze, co si farizejové myslí. Aby je vyzkoušel, zeptal se jich, jak má Eleazara potrestat. Když farizejové radili k mírnému postihu, a ne k trestu smrti, považoval to za vyjádření souhlasu s Eleazarovými slovy. Odvrátil se od nich a přidal se k saducejům: „Jonatas [...] skutečně dosáhl toho, že se Hyrkán přidal k saducejům, oddělil se od farizejů a nařízení, kteří tito dali lidu, nejen prohlásil za neplatná, nýbrž dokonce trestal ty, kteří je poslouchali.“

znamená buď *ti, kteří dobře rozlišují (parošim)*, nebo *oddělení* či *rozkolníci (perušim)*. Podílem na politické moci se jejich opoziční role relativizovala. Od této doby byli také zastoupeni v synedriu (veleradě).¹⁹

Po Janu Hyrkánovi vládl (104–103 př. n. l.) Aristobulos, který se nechává nazývat králem. Vládl zřejmě velmi tvrdě – i své bratry a matku nechal zavřít do vězení. Podmanil si Galileu.²⁰

Roku 103 se dostává k moci další Hasmoneovec, Aristobulův bratr Alexandr Jannaioš²¹ (vzal si za ženu vdovu po Aristobulovi). Jeho vláda (103–76 př. n. l.) je ve znamení válek, výbojů na sever a severovýchod, a v důsledku toho i vnitřních nepokojů. Jannaioš byl velkým odpůrcem farizejů a po konfliktu s nimi (jenž uvedl zemi prakticky na šest let do stavu občanské války) jich nechal pro výstrahu 800 ukřižovat a před jejich zraky ještě zabít jejich ženy a děti.²² Farizejové, i když neměli žádnou přímou politickou moc, si získali velkou mravní autoritu mezi obyvatelstvem.

Po Jannaiošově smrti stála v čele hasmoneovského státu vdova po něm, Salome Alexandra (76–67 př. n. l.),²³ která zahájila smířlivější politiku vůči farizejům, takže se jim dostalo i podílu na politické moci, a to de facto, pokud jde o Salome Alexandru, rozhodujícího. Josephus Flavius hodnotí její osobu jako vládyčtivou a vládyschopnou, toužící po moci tak silně, že vládla na úkor budoucnosti, neboť se nestarala o pořádek a spravedlnost. A i když jí přiznává, že za jejího panování zavládl na devět let mír, přesto vidí další neblahý vývoj jako důsledek její malé prozíravosti.²⁴ Formálně byla vláda rozdělena mezi dva syny Salome Alexandry, Hyrkána II. (velekněz) a Aristobula II. Spory mezi nimi posléze vyústily v přímý zásah Říma, který si v té době pod vedením Pompeiovým podmanil Sýrii (64 př. n. l. byla zřízena provincie Sýrie). Pompeius obsadil roku 63 př. n. l. Jeruzalém, potvrdil Hyrkána II. v úřadě velekněze i etnarchy (úředního knížete-panovníka) jakožto vazala římské říše, který podléhal syrskému legátovi (prvním byl M. Aemilius Scaurus). Aristobulos byl se svými dětmi odveden do Říma a veden v triumfálním

19/ Herodes Veliký o půl století později jejich vliv z politických důvodů (zejména ve veleradě) podporoval, neboť měl zájem na oslabení moci saducejů, historicky svázaných s Hasmoneovci.

20/ Josephus Flavius v Židovských starožitnostech XIII,11,3 (§ 318) charakterizuje jeho vládu: „Ačkoliv byl nazván přítel Řeků, přesto prokázal své otcině mnoho dobrého tím, že válečně porazil Itureu a velkou část této země připojil k Judsku a donutil ty obyvatele, kteří chtěli zůstat ve své vlasti, aby se dali obřezat a žili podle židovských zákonů.“

21/ Josephus Flavius, Žid. starož. XIII,12–15 (§ 320–404).

22/ Tamtéž XIII,14,2 (§ 381n.).

23/ Tamtéž XIII,16 (§ 405–433).

24/ Tamtéž XIII,16,6 (§ 430–433).

průvodu Pompeiově (r. 61 př. n. l.).²⁵ Josephus Flavius²⁶ se zmiňuje o dvou dcerách a synech, kteří byli s Aristobulem odvečeni do Říma. Z nich jeden, Alexandr, uprchnul a mladší Antigonos byl deportován se sestrami do Říma. Zmíněný Alexandr pak bojoval v Palestině proti Hyrkánovi a byl poražen Římany pod vedením Gabinia (57–55 př. n. l.).²⁷ V souvislosti s Aristobulem se do Říma dostala zřejmě poměrně velká skupina Židů, kteří se po propuštění na svobodu usadili na levém břehu Tibery a vytvořili zde významnou židovskou obec.²⁸

Tím de facto skončila samostatnost židovského hasmoneovského státu a Židé se dostali přímo do sféry mocenského zájmu a moci Říma. Země byla rozdělena na nové správní celky, Hyrkán spravoval Judsko, Galileu a část východojordanického území – Perea (kultovně náležející pod Jeruzalém), tedy ty oblasti, které byly obývány Židy a patřily kultovně pod velekněze; Samařsko, Dekapolis²⁹ a pobřežní města tvořily samostatné celky, tj. šlo o ta území, kde žilo převážně nežidovské (nežidovské semitské a řecké) obyvatelstvo.

Po svém vítězství nad Pompeiem roku 48 př. n. l. potvrdil Caesar Hyrkána v jeho úřadě velekněze. Jako místodržícího (de facto prokurátora) pro Judsko roku 47 př. n. l. jmenoval Idumejce Antipatera, který se tak se souhlasem Říma ve skutečnosti stává opravdovým vládcem Palestiny. Ten obratnou politikou rozděлил správu země mezi své dva syny Fasaela (Judsko, Perea) a Heroda (později zvaného Veliký – Galilea). I po smrti Caesarově roku 44 př. n. l. byl Hyrkán potvrzen ve své velekněžské funkci. Antipater byl v roce 43 př. n. l. zavražděn jistým Malichem, významným Židem, který se osvědčil v boji proti Alexandrovi a byl příznivě nakloněn Hyrkánovi; jeho smrt Herodes krutě pomstil, podobně jako zlikvidoval hnutí Chizkiášovo.³⁰

25/ Aristobulos získal sice posléze od Césara svobodu, byl však od Pompeiových přívrženců otráven.

26/ Žid. starož. XIV,4,5. (§ 79).

27/ Tamtéž XIV,5,2–4. 6,3 (§ 82–91; 101n.).

28/ Grundmann, Das palästinensische Judentum, in: Umwelt I, s. 298. V ní leží i počátky římské křesťanské obce – srov. Wilckens, Der Brief an die Römer I, s. 35n.

29/ Určitější vymezení měst, která patřila k Dekapoli, je vlastně až z pozdější doby. Plinius uvádí (před r. 79) pouze jeden z tehdy existujících seznamů měst patřících k Dekapoli: Damašek, Filadelfia, Rašana, Skythopolis, Gadara, Hippo(s), Dion, Pella, Galasa (Gerasa), Kanatha. Dekapolis jako veličina se vlastně objevuje v pramenech až po židovské válce, tedy v 70. letech. V Novém zákoně je o ní řeč (nejspíš anachronicky) v Mk 5,20; 7,31 a Mt 4,25. Viz R. Wenning, Dekapolis, in: Neues Testament und Antike Kultur, s. 145.

30/ Viz v této knize s. 99.

V roce 40 př. n. l. se Jeruzaléma na čas (do roku 37 př. n. l.) zmocnil syn Aristobula II. (odvlečeného do Říma) Antigonos.³¹ Vylodil se v Palestině a za pomoci Partů, kteří byli na východě pro Řím stálou hrozbou, obsadil město. Fasael byl v Jeruzalémě zajat a uvězněn a spáchal sebevraždu. Hyrkán byl uvězněn zároveň s Fasaelem, a aby již nemohl vykonávat velekněžský úřad, dal mu Antigonos uříznout uši.³² Herodes prchl ze země a přes Egypt se dostal do Říma, kde byl roku 40 potvrzen jako král. Šlo o politický tah proti Partům, neboť pro Římany byla Palestina strategicky důležitým územím (a to nejen jakožto spojnice mezi Sýrií a Egyptem, ale i jakožto přístupová cesta do Egypta, který byl pro Římany životně důležitý). S pomocí Říma se Herodovi podařilo Party porazit a Jeruzalém obsadit. Od roku 37 př. n. l. byl tedy Herodes Veliký i faktickým králem a pánem země.

Přestože byl Herodes samostatným králem, země se už ze závislosti na Římu nevymanila. Jako vazalský panovník byl poplatný Římu a závislý na přízni senátu a posléze císaře, což nakonec vedlo – přes Herodovu politickou obratnost – po jeho smrti k novému rozdělení země. Podobně jako ostatní panovníci a správci římských „držav“ nepatřil ani Herodes a jeho dvůr ke špičce římské aristokracie. I když ve sporu Oktaviána (pozdějšího císaře Augusta) s Antoniem, který vyvrcholil porážkou Antonia (a Kleopatry) u Aktia roku 31 př. n. l., stál napřed na straně Antoniově, neztratil ani po roce 31 přízeň Říma, resp. šikovnou politikou si ji uměl získat a také udržet. Jedním z projevů císařovy přízně bylo i připojení dalších oblastí k Herodovu království (Trachonitis, Batanea a Auranitis) kolem r. 23 př. n. l. Tato přízeň se od Heroda nicméně poněkud odvrátila na konci jeho života, kdy upadl u císaře Augusta v jistou nemilost.

31/ V Židovských starožitnostech Josepha Flavia je popisován Herodův zápas s Antigonom (XIV,13,3–16,4 – § 330–491), který skončil Herodovým vítězstvím a popravou Antígona v Antiochii. Jak podotýká P. Schäfer v Dějinách Židů (s. 88), bylo to poprvé, kdy Římané vynesli rozsudek smrti nad králem. Tím skončila definitivně hasmoneovská vláda. Další potomky z hasmoneovské linie Herodes ze strachu o trůn důsledně likvidoval. Tak dal např. usmrtit mladšího bratra své ženy Mariamne, kterého napřed jmenoval veleknězem, ale z obavy z jeho popularity ho nechal vzápětí usmrtit.

32/ Josephus Flavius, Žid. starož. XIV,13,10 (§ 366).

Palestina v době Heroda Velikého a jeho synů (40/37 př. n. l. – 39 n. l.)

Herodes Veliký (37–4 př. n. l.)

Herodes Veliký se stal dobrým nástrojem v rukou Římanů (*rex socius et amicus populi Romani*) k podmanění Palestiny, k jejímu ekonomickému, politickému, kulturnímu a strategickému ovládnutí a vykořisťování. Římané ponechali Herodovi volné ruce ve vnitřních záležitostech země, avšak v zahraniční politice a také např. v ražbě mincí (směl razit pouze měděné) byl závislým na Římu. Nicméně jeho vláda znamenala pro zemi – po desetiletí sužovanou rozbroji, konflikty a nestabilitou – období relativního klidu a jisté hospodářské prosperity, k níž přispíval nejen likvidační odboje a „kriminalita“, ale i svými velkými projekty stavebními i zemědělskými. Možnost stabilizace státu byla dána i poměry v celé římské říši, kdy za císaře Augusta (27 př. n. l. – 14 n. l.) zavládl na dlouhou dobu mír (*pax Augustiana*).

O Herodově vládě mluví poměrně podrobně Josephus Flavius v Židovských starožitnostech (XV–XVII) a Židovské válce (I,18–33).³³ Herodes byl typickým helénistickým vládcem, který byl zcela otevřen helénistické kultuře. Pokračoval tak v tendenci, která byla od Hasmoneovců i v Palestině velmi silná, tedy v helénizaci Palestiny. Přesto se snažil naklonit si i Židy, a to především tím, že v roce 20³⁴ začal s opravou a přestavbou, resp. téměř se znovuvybudováním jeruzalémského Chrámu, a to s velkým respektem k posvátným tradicím, snad s výjimkou zlatého orla, kterého nechal umístit na průčelí (Chrám se pak dobudoval až do 60. let n. l.). Přebudoval i hrad Baris na severní straně Chrámu na pevnost Antonia. Herodes Veliký se snažil Jeruzalém zvelebit po všech stránkách. Za jeho vlády byl také upevněn zvyk přijíždět do Jeruzaléma na svátky, a to i z diaspory. Proto Herodes usiloval svou stavební činností o to, aby Jeruzalém takový příliv poutníků zvládl.

Svou nákladnou stavební činností v helénistickém duchu proslul nejen v Jeruzalémě, ale po celé Palestině: nechal vybudovat přístav Cesareiu Přímořskou jako luxusní helénistické město (později zde sídlili prokurátoři), obnovil Samaří pod jménem Sebasté (na počest císaře Augusta), přebudoval město Jericho a další města v Palestině. V době jeho vlády vzniklo i město Sepforis v Galileji, nedaleko Nazareta (6 km), což mj. svědčí o tom, že se

33/ Z Josepha Flavia čerpá hojně ve svém popisu i P. Johnson v Dějinách židovského národa, s. 113–120, avšak poněkud nekriticky. K dějinám doby Herodovy viz lépe střizlivé pojednání P. Schäfera v Dějinách Židů, s. 88–100.

34/ Podle Josepha Flavia, Žid. starož. XV,11nn.

v Galileji i přes její převážně židovský zemědělský, venkovský charakter setkávaly židovská i řecká městská kultura.

Herodes podporoval především diasporní židovstvo (palestinské mělo proti němu značné výhrydy; s jeho podporou nemohl tedy příliš počítat), z něhož také částečně vybíral i velekněze. V jeho době diasporní obce rozkvetly. Vedle toho investoval značné prostředky do rozvoje helénistické kultury jak v samotné Palestině (v Jeruzalémě vybudoval např. hipodrom), tak mimo (podporoval např. olympijské hry). Na tuto činnost musel ovšem získávat finanční prostředky; to bylo především z daní obyvatelstva Palestiny, takže rozkvět, klid a relativní bezpečí byly vykoupeny vykořisťováním palestinského obyvatelstva, které bylo převážně chudé. Tím se vyostřovaly sociální i náboženské konflikty, které se také vzápětí po jeho smrti projevíly.

Herodes se snažil omezit moc a vliv velekněze i jím řízené velerady, protože pro něj představovala jejich moc vážné nebezpečí v jeho nejistém postavení v rámci židovského národa. Zrušil dědičné právo na velekněžství i úřadování až do smrti.³⁵ Velekněz se tím ještě více stal pouhou hříčkou v rukou mocných. Jako prvního velekněze jmenoval kněze z neznámého kněžského rodu z diaspory, poněvadž se však proti tomu vzmáhal odpor, sáhl po veleknězi z královské dynastie Hasmoneovců, jež se mezitím stala symbolem domácí vlády. Hasmoneovci pro něj zejména zpočátku představovali politické nebezpečí, protože byli lidmi přijímáni kladně, což se projevilo např. vraždou Aristobula, bratra jeho ženy Mariamne, vnuka Hyrkána II. Z líčení této události od Josepha Flavia je dobře patrné, jak si Herodes počínal, když se chtěl zbavit nějakého protivníka (uvedený příklad mluví za všechny):

„Když tedy byl (Herodes) po slavnosti pozván Alexandrou³⁶ do Jericha na hostinu, snažil se lichotkami jinocha vylákat na klidné místo a potom předstíral, že se spolu s ním chce zabavit v bezstarostných hrách. Protože tam bylo velmi horko, šli pak spolu, znaveni hrami, stranou k velikým rybníkům, které byly kolem a skýtaly v tom horku příjemné zchlazení. Nejdříve jen přihlíželi několika přátelům, jak ve vodě plavou, a když se pak k nim mladík na Herodovo pobízení přidal, potopili jej Herodovi přátelé podle příkazů, jež jim před tím udělil – ostatně už se stmívalo – pod záminkou hravého žertu, a nepustili jej dříve, než se utopil. A tak přišel Aristobulos v jinošském věku ani ne osmnácti let o život, poté co ve velekněžském úřadě strávil pouhý rok, a veleknězem se stal opět Chananel.“³⁷

35/ Srov. J. Gnillka, Ježíš, s. 35.

36/ Alexandra byla matkou jeho ženy Mariamne i Aristobula, tedy jeho tchyní.

37/ Žid. starož. XV,3,3 (§ 50–56) – překlad převzat z P. Schäfer, Dějiny Židů, s. 94.

Herodes Veliký se opíral výrazně o armádu a rozvětvený aparát státní kontroly („tajnou policii“ a síť donašečů), přísaha věrnosti králi byla vyžadována od veškerého obyvatelstva. Herodes si počínal jako absolutní monarcha, což se projevilo výrazně i v soudnictví: „... základ právního řádu již netvořila tradovaná ‚ustanovení otců‘, ale zákony římské říše: Tóra jako základ práva byla nahrazena právním systémem římským“.³⁸ Synedrium i úřad velekněze využíval Herodes jako nástroj své moci, neboť to byl on, kdo určoval pravidla hry. Obě instituce se v jeho době staly politickým nástrojem panovníka s velmi omezenou možností působení.

Dobytá území byla v době císařství považována za majetek římského císaře, který císař přenechal místnímu panovníkovi, tedy Herodovi, k užívání (*ususfructus*). Herodův soukromý majetek byl značný, jeho nejdůležitější část tvořila půda. Byl největším vlastníkem půdy v zemi. V jeho době však také došlo k zvýšení produktivity hospodářství, tj. na prvním místě zemědělství, využitím dalších území k zemědělské produkci (především zajordánské oblasti na východě). Herodes musel odvádět Římu poměrně vysoký tribut „a možná již za Heroda souvisel se všeobecnou registrační povinností, nazývanou *census*. Ta se vyžadovala pro všechny druhy daní, z jejichž výtěžku potom byla jistá část odváděna Římu“.³⁹ Daně a cla (důležité zdroje příjmu) byly četné a poměrně vysoké.

Herodes vedl i velmi tvrdou rodinnou politiku. Skandály a intriky z jeho rodiny se řešily na císařském dvoře nebo u syrských legátů. Herodes dal některé ze svých příbuzných popravit z podezření na úklady proti své osobě.⁴⁰

38/ P. Schäfer, Dějiny Židů, s. 90.

39/ Schäfer, Dějiny Židů, s. 91. To není nikde doloženo (viz dále). Pokud by tomu tak bylo, pak by sice šlo o jisté nepřesnosti v údajích Lukášova evangelia, ale sám údaj o censu by měl historickou oporu. Šlo by o lokální záležitost, jejímž „autorem“ by byl sám Herodes Veliký, a to kvůli vlastním potřebám.

40/ Josephus Flavius v Židovských starožitnostech XVI,5,4 (§ 156–159) kritizuje jeho nezřízenou ctižádost a touhu po počtách, která ho vedla k tomu, že se svými přívrženci, přáteli a příbuznými, kteří se mu znelíbili, nakládal zcela bezohledně. „Mluvil-li někdo z nich ne tak, jak to chtěl slyšet, nebo nechtěl-li se mu někdo otrocky podříditi nebo upadl-li někdo do podezření, že proti němu něco osnuje, pak pronásledoval přátele a příbuzné s bezuzdnou vášnivostí stejně, jako se pronásledují smrtelní nepřátelé, a to proto, že pouze on sám chtěl být uctíván. Jak prudká ta vášeň byla, je patrné z poct, které on sám prokazoval Caesarovi, Agrippovi [míněn je římský politik a vojevůdce – pozn. M. R.] a dalším svým vysoce postaveným přátelům. Tak jak totiž on mocnější uctíval, chtěl být on sám uctíván, a jeho vlastní velká vydání v tomto ohledu dokazují jasně, že stejně jednání očekával ze strany druhých. Židovský národ ovšem z lásky ke svým zákonům takovým podnikům nebyl nakloněn a měl ve zvyku si práva a spravedlnosti cenit více než marnivé slávy. Tak se stalo, že Židé u něho žádnou přízeň nenalezli; nebyli právě k tomu ochotni, aby budováním pomníků, chrámů a jiných staveb lichotili ctižádosti svého krále.“

Tak nechal popravit svou ženu Mariamne (r. 29 př. n. l.), již údajně velmi miloval, i její matku Alexandru (v témže roce) a své syny z tohoto manželství Alexandra a Aristobula (v r. 7 př. n. l.), posléze i syna Antipatera z manželky Doris. Podnětem k těmto popravám byly zákulisní boje o Herodovo nástupnictví i složité (vzájemně nepřátelské) vztahy mezi jednotlivými větvemi Herodovy rodiny. Herodes měl celkem 10 manželek (z nichž osm je známo z Josephova podání jménem: Hasmoneovna Mariamne, Doris, Mariamne, dcera velekněze Šimona, Malthaké, Kleopatra, Pallas, Faidra, Elpis – ty mu daly děti, syny a dcery; zbylé dvě zůstaly bezdětné a nejsou jménem známy).⁴¹

„Herodes sám měl v této době devět manželek⁴²: nejdříve matku Antipaterovou; potom dceru veleknězovu, od níž měl syna svého jména; dále dceru svého bratra a dceru své sestry, které neměly žádné děti; potom jednu Samařanku, která mu porodila dva syny, Antipu a Archelaa a jednu dceru jménem Olympia. Tu si vzal později Josef, syn králova bratra. Archelaus a Antipas byli vychováni u jednoho soukromníka v Římě. Další ženou Herodovou byla Kleopatra z Jeruzaléma, matka Herodova a Filipova, který byl rovněž vychován v Římě. Nato přišla Pallas, která mu porodila syna Fasaela, a kromě toho se oženil ještě se dvěma dalšími ženami jména Faidra a Elpis, od nichž měl dvě dcery, Roxanu a Salome.“⁴³

Historické hodnocení panování Herodova je jiné než jeho obraz v Novém zákoně. Herodes byl velmi schopný panovník, který dokázal využívat situace k tomu, aby upevnil své panství. Měl velký smysl pro realitu a politický kalkul. Byl nejen velkým stavitelem a kulturně mužem na výši své doby, ale měl smysl i pro potřeby země a jejích obyvatel. V době jeho vlády např. došlo v Palestině k hladomoru, kterému se Herodes snažil odpomoci nákupem obilí a dalšími hospodářskými opatřeními, k čemuž využíval i svých politických známostí. Nepochybně to nedělal z nějaké přehnané lidumilnosti, nýbrž z důvodů ekonomických a politických (k odvrácení sociálních a podobně motivovaných nepokojů), ale přesto to bylo pro obyvatele pozitivní. Podobně lze hodnotit i jeho stavební činnost a zemědělské projekty. Josephus Flavius hodnotí jeho vládu celkem pozitivně, byť kriticky, na rozdíl od Nového zákona, z něhož je

41/ Herodovský rodokmen viz příloha. Příbuzenecké poměry v Herodově široké rodině jsou velmi komplikované, ale dokládají, jak uvádí i Josephus Flavius, že minimálně v kruzích vysoké židovské společnosti bylo v této době mnohoženství ještě možné. „Je totiž u nás zvyk, že jeden muž má zároveň více manželek,“ komentuje sňatkovou politiku v rodině Heroda Velikého Josephus Flavius (Žid. starož. XVII,1,2; § 14).

42/ V té době již nežila jeho žena Mariamne, s níž měl dva syny Alexandra a Aristobula, proto zde není zmiňována.

43/ Žid. starož. XVII,1,3 (§ 19–22).

Herodes především znám jako vrah „betlémských nevinátek“ (Mt 2,16–18). Pro novozákonní kontext je důležité, že se v posledním období jeho vlády narodil Ježíš. Na tom se shodují Matoušovo i Lukášovo evangelium.

Podle Lukášova evangelia v době jeho vlády došlo k prvnímu sčítání lidu na Předním východě, do něhož byla zařazena Palestina, k tzv. Quiriniovu censu. Historicky je ovšem tato otázka dodnes nerozřešená. Její důležitost je dána pro křesťany tím, že do souvislosti s tímto censem je uváděno Ježíšovo narození. I když je census v podobě, jak jej zmiňuje L 2,1–5, historicky značně sporný, přesto leží doba Ježíšova narození zde. Ostatně i Matoušovo evangelium klade Ježíšovo narození do sklonku Herodovy vlády.

Tzv. Quiriniův census⁴⁴

Podle L 2,1–5 se konal na sklonku vlády Heroda Velikého majetkový soupis, který autor Lukášova evangelia uvedl do souvislosti s Ježíšovým narozením v Betlémě: „Stalo se v oněch dnech, že vyšlo nařízení od císaře Augusta, aby byl po celém světě proveden soupis lidu. Tento první majetkový soupis se konal, když Sýrii spravoval Quirinius. Všichni se šli dát zapsat, každý do svého města. Také Josef se vydal z Galileje, z města Nazareta, do Judska, do města Davidova, které se nazývá Betlém, poněvadž byl z domu a rodu Davidova, aby se dal zapsat s Marií, která mu byla zasnoubena a čekala dítě.“

Tento soupis z Lukášova evangelia představuje v bádání z hlediska chronologie Ježíšova života (data a místa jeho narození) bez nových objevů těžko řešitelný problém. Historické údaje, které jsou v L 2,1–5 zmíněny, nelze doložit z jiných pramenů, ba některé známým historickým skutečnostem odporují. Mezi exegety panuje v této otázce značná nejednota.

Kritikové historičnosti Lukášova censu namítají: 1. V době Augustově nelze doložit žádný všeobecný census pro celou římskou říši. 2. Kvůli římskému censu by bývalo nebylo zapotřebí, aby se Josef a těhotná Maria vydávali na cestu. 3. V době Heroda Velikého je census z politických důvodů (zachování státní suverenity) v Palestině nemyslitelný. 4. Josephus Flavius o takovém censu nic neví, zmiňuje až census v roce 6/7 n. l. jako něco nového a neslychaného. 5. Quirinius nebyl syrským legátem v době panování Heroda Velikého.⁴⁵

44/ Srov. W. Trilling, Hledání, s. 72; W. Grundmann, Das palästinensische Judentum, in: Umwelt I, s. 160.

45/ Tyto námítky shrnuje na základě knihy E. Schürera Geschichte I Josef Ernst s kritickým odstupem ve svém komentáři Das Evangelium nach Lukas, 72. Jeho vlastní hodnocení situace odpovídá názorům W. Grundmanna, tedy přesvědčení o historičnosti Lukášova údaje.

Publius Sulpicius Quirinius byl od roku 12 př. n. l. činný na Východě se zvláštním posláním a vybaven zvláštními pravomocemi;⁴⁶ na čas převzal dokonce legaturu provincie Sýrie, a to pravděpodobně v letech 12–9/8 př. n. l.,⁴⁷ římským legátem byl v Sýrii až od roku 6 n. l.⁴⁸ Před tímto datem se žádný soupis nekonal. Syrští legáti jsou v letech 9–4 př. n. l. (v době konce vlády Heroda Velikého) jmenovitě známi, ale Quirinius mezi nimi není.⁴⁹ Censu provedl údajně podle Tertullianovy poznámky jiný místodržitel v Sýrii Sentius Saturninus (9/8–6 př. n. l.), jenž je jako místodržící doložen u Flavia (Žid. starož. XVI,9,1; § 280; XVI,11,3; § 367). O takovém censu však není nic známo. Zároveň je třeba si klást otázku, zda by v době panování Heroda Velikého, sice vazalského, ale suverénního krále, něco takového vůbec přicházelo v úvahu. To se sice nezdá z hlediska římských zvyklostí příliš pravděpodobné, přesto by to nemuselo být, domnívám se, zcela vyloučeno, pokud by tento census byl – alespoň navenek – censem Herodovým, který byl dokončen až po jeho smrti v r. 6 v souvislosti se změnami v Palestině. Tehdy nabyl nově svého politického významu, neboť šlo o census pro „okupační“ římskou moc a tím se mohl stát něčím radikálně novým. Protože by byl dokončen za Quirinia, je spojován s jeho jménem. Josephus Flavius, který o situaci v Palestině a zejména o Herodově rodině a o jeho vztazích k Římu ve svých Starožitnostech informuje velmi obšírně, nic takového ovšem nenaznačuje.

46/ Podle F. F. Bruce, Quirinius (Das Grosse Bibellexikon 3, s. 1259), se Quirinius v roce 12 př. n. l. stal římským konzulem a krátce nato podnikl tažení proti Homonadenským ve Střední Asii, v letech 3–4 n. l. byl prokonzulem římské provincie Asia. Byl rádcem císařova syna Gaia Caesara v době jeho tažení do Arménie, 6–9 n. l. byl římským legátem (*legatus pro praetore*) v provincii Sýrii (Syro-Kilikii). V roce 21 n. l. zemřel v Římě.

47/ Podle W. Grundmann, Das palästinensische Judentum, in: Umwelt I, s. 160, Lukas 77–79, Trilling, Hledání, s. 72.

48/ V době Quiriniova působení je nicméně doložen náhrobním nápisem (na tzv. Lapis Venetus) soupis ve svobodném městě Apamea na Orontu, který nařídil Quirinius. Podle Theissen – Merz, s. 150, však z toho nelze usuzovat na nějaký všeobecný soupis. Jeden z pokusů vysvětlit nesrovnalosti Lukášova podání a profánní historie nabízí myšlenku, že Quirinius byl jakožto zvláštní římský pověřenec v době legatury Saturninovy organizátorem soupisu, k tomu však nejsou dostatečné doklady. F. F. Bruce, Quirinius, s. 1259, podotýká k tomuto soupisu ve městě Apamea, že šlo zřejmě o soupis v Sýrii paralelní k soupisu v Judsku, o němž hovoří Josephus Flavius v Žid. starož. XVIII,1,1 (§ 1–6) a na nějž naráží i Sk 5,37.

49/ Podle Theissen – Merz, Der historische Jesus, s. 149, není žádný všeobecný soupis lidí za vlády Augustovy v nebiblických pramenech doložen. Takový všeobecný majetkový soupis se však konal až v letech 74–75 n. l.

Na druhé straně i Josephus⁵⁰ píše o soupisu Quirinia jakožto místodržícího Sýrie, ten se však konal až v roce 6 n. l., a to v souvislosti se začleněním Judska v roce 6/7 n. l. do syrské provincie (po odvolání Archelaa a dosazení římského prokurátora). Tento census vyvolal odpor židovského obyvatelstva, které ho považovalo za radikální omezení své svobody, a vedl k povstání Judy Galilejského, které Quirinius nejspíš vojensky potlačil. Podle líčení Josepha Flavia byl tento soupis v roce 6 n. l. obyvatelstvem odmítán.

„Quirinius tedy, jeden z římských senátorů, jenž ostatně zastával již všechny veřejné úřady a díky svému úctyhodnému postavení měl velký vliv, přicestoval na císařův příkaz s několika málo průvodci do Sýrie částečně kvůli tomu, aby tam vedl soudní jednání, částečně kvůli tomu, aby začal s majetkovým censem. Zároveň s ním byl poslán Coponius, muž jezdeckého stavu, aby se ujal nejvyšší moci v Judsku. Brzy nato se objevil i Quirinius v Judsku, jež bylo spojeno se Sýrií, aby zde taktéž provedl majetkový soupis a prodal Archelaovy statky. Židé nechtěli zpočátku o soupisu nic slyšet, upustili však postupně na domluvu velekněze Joazara, syna Boethova, od svého odporu a nechali na jeho radu soupis svého majetku klidně proběhnout. Gaulaniťan Juda, jenž pocházel z města Gamaly, naopak podněcoval společně s farizejem Saddokem národ k povstání představou, že soupis nepřinese s sebou nic jiného než zjevné otroctví, a tak burcovali celý národ, aby chránil svou svobodu. Neboť nyní prý je nejlepší příležitost k tomu si zajistit klid, jistotu a k tomu ještě slávu. Bůh že bude jen tehdy ochoten jim pomoci, když svá rozhodnutí účinně uskuteční, a to zejména, čím důležitější tato jejich rozhodnutí jsou a čím vytrvaleji je provádějí. Takovéto řeči byly přijímány s velmi velkým souhlasem a tak se toto šílené smělé počínání brzy neslýchaně rozmohlo.“⁵¹

Walter Grundmann⁵² i Josef Ernst⁵³ soudí, že census se pravděpodobně konal ve dvou etapách: v první etapě došlo k zaregistrování osob a jejich majetku, tj. každý se musel dostavit do místa, kde měl majetek (šlo o daňové přiznání – tzv. *apografé*). To se týkalo podle jejich názoru i žen.⁵⁴ Druhou etapou bylo zdanění a zaplacení daně (tzv. *apotimesis*); ta se konala pravděpodobně až roku 6/7 n. l. I v jiných oblastech je podle W. Grundmanna doložena velká

50/ Žid. starož. XVII,13,5–XVIII,1,1 (§ 354n. až § 1–10): podle Josephova sdělení šlo o soupis v Sýrii a Judsku po Archelaově odstranění. Josephus ho spojuje s protirímskou činností Judy z Gamaly (Galilejského), který se spolu s farizejem Saddokem stal tvůrcem tzv. čtvrté strany, která nalezla značný ohlas, podle Josepha zejména u mladé generace.

51/ Žid. starož. XVIII,1,1 (§ 1–6).

52/ Das palästinensische Judentum, in: Umwelt I, s. 160 (odtud i následující citát), Lukas, s. 77–79.

53/ Das Evangelium nach Lukas, s. 73n.

54/ W. Grundmann, Lukas, s. 77.

časová mezera. Podle W. Grundmanna se první část soupisu konala pravděpodobně ještě za života Heroda Velikého, a to v roce 7 př. n. l. Pro zdůvodnění, že Josef s Marií cestovali do Betléma, uvádí W. Grundmann citát právního výroku z Ulpiana: „Kdo má pozemek v nějaké jiné civitas, musí své přiznání k dani podat v té civitas, v níž pozemek leží. Neboť pozemková daň musí být odvedena oné obci, v jejímž prostoru se pozemek nalézá.“

Lukáš pravděpodobně stáhl údaje o censu do jednoho a spojil je se jménem Quiriniovým. Je také možné, že Lukáš spojil svou současnost s minulostí, tj. všeobecný soupis v letech 74–75 s Quiriniovým dílčím soupisem.⁵⁵ Odkaz na soupis sloužil Lukášovi tak jako tak pouze jako vysvětlení, jak se Ježíšovi rodiče dostali z Galileje do Judska, do Betléma⁵⁶, kde se měl Ježíš narodit. Jsou tedy diktovány mnohem víc teologickým záměrem než ohledem na historickou přesnost.⁵⁷ Přesto mnozí historikové a exegeté, mezi nimi W. Grundmann, J. Ernst i W. Trilling,⁵⁸ berou Lukášův údaj jako historický.

Podle F. F. Bruce⁵⁹ jsou navíc dvě možnosti čtení a interpretace Lukášova textu 2,2.⁶⁰ První možnost počítá s klasickým čtením: „To bylo první sčítání toho druhu. Konalo se, když byl Quirinius místodržitelem Sýrie,“ nebo také: „To bylo první sčítání, které se konalo v době Quiriniova místodržitelování.“ Druhá možnost vychází z jiné interpretace větné skladby, překladu absolutního genitivu vztahujícího se na Quiriniovo správcovství a číslovky první, již lze přeložit jako dřívější: „Toto sčítání se stalo/bylo dřívější, než byl Quirinius správcem Sýrie.“ F. F. Bruce⁶¹ ho dokonce interpretuje následovně: „Tento soupis se konal dříve než onen v době Quiriniova správcovství nad Sýrií.“ Oporou pro toto chápání by mohl být odkaz ve Sk 5,37 (Potom povstal Juda Galilejský ve dnech soupisu), který dokládá, že autor evangelia a Skutků věděl o soupisu v roce 6 n. l. Nazývá ho ovšem stejně jako v L 2,2 *apografé*. To by pak znamenalo, že buď byly dva soupisy, nebo, jak tvrdí W. Grundmann a jiní, že ten tzv. Quiriniov soupis měl skutečně dvě části, z nichž první se odehrála před naším letopočtem, na sklonku Herodovy vlády v době správ-

55/ Theissen – Merz, s. 149, kromě toho zpochybňuje i nutnost, aby se všichni dostavovali do „svěho města“ (to nebývalo obvyklé), a to ještě s manželkou. Nebylo totiž nutné, aby se ženy dostavovaly k úřednímu jednání, byly zastupovány svými muži nebo otci.

56/ K Betlému jako místu Ježíšova narození viz kap. 3.

57/ Takovýchto historických nesrovnalostí či nedostatků lze u Lukáše najít víc – srov. např. Sk 5,36nn. s údaji o povstání Theudově a Judy Galilejského.

58/ Viz též Trilling, Hledání, s. 76nn.

59/ Quirinius, in: Das grosse Bibellexikon III, s. 1259.

60/ Doslovné znění: *auté apografé proté egeneto hégemoneuntos tés Syrias Kyréniou*.

61/ Quirinius, in: Das grosse Bibellexikon III, s. 1259.

covství Saturninova. Snad by tedy bylo mohlo jít o nějaký lokální soupis Herodův, jak se domnívá Schäfer, na nějž Quirinius navázal nebo jej dokončil.

Část vědců a mezi nimi W. M. Ramsay se dále domnívá na základě nápisu tzv. Lapis Tiburtinus,⁶² že Quirinius mohl být syrským legátem 2×, a to poprvé již v letech 10–7 př. n. l., a to nikoliv ve funkci správce, jež připadla Sentiui Saturninovi, nýbrž vojenské (vedení války proti Homonadenským).

Rozřešit definitivně tento historický problém není možné. Lukášův údaj nelze tedy vzít jednoznačně za bernou minci, ani pokud jde o datum Ježíšova narození, ba ani, pokud jde o místo. Přesto z něho lze vyvodit, že Lukáš věděl, že Ježíš se narodil na sklonku vlády Heroda Velikého a že jeho narození je spojeno s Betlémem. Zmínka o soupisu mu posloužila především k tomu, aby obě informace spojil. Teologickým smyslem jeho dějinného rámce, do něhož patří zmínka o Augustovi, Quiriniově i soupisu, je ukázat propojenost dějin spásy a dějin světa. Dějiny spásy se odehrávají v rámci konkrétních lidských dějin, nebo jinak řečeno, světové dějiny jsou vtáženy do dějin spásy, ty jim dodávají smyslu. Za spojením těchto dvou údajů lze vidět ještě hlubší teologický záměr: Světodějiny výnos císařův, který hýbe celým světem, se stává Božím nástrojem k naplnění dějin narozením skutečného vládce světa Ježíše z Nazareta v davidovském Betlémě.

Herodovi nástupci

Po Herodově smrti byla jeho říše Římany rozdělena – víceméně v souladu s konečným zněním Herodovy poslední vůle⁶³ – mezi jeho tři syny: Archelaa, Antipu a Filipa.

Archelaos byl jmenován etnarchou (doslova vládcem národa, knížetem s vyhlídkou na královský titul) a dostal do správy Judsko, Samařsko a Idu-

62/ Tento nápis se vztahuje na kariéru nějakého známého římského vojevůdce; jméno na nápisu je však natolik nečitelné, že je nelze bezpečně identifikovat. Nápis hovoří o tom, že tento vojevůdce se podruhé stal místodržícím v provincii. R. Syme se domnívá, že Quirinius byl zprvu místodržícím provincie Galacie (Malá Asie), odkud mohl vést válku proti Homonadenským, podruhé by byl správcem provincie Sýrie. Tamtéž.

63/ Herodes svou vůli těsně před smrtí změnil; nejdříve totiž ustanovil za svého nástupce na královském trůnu Antipu, posléze však Archelaa. Archelaovi měl připadnout královský titul a polovina království, Antipovi a Filipovi každému čtvrtina (proto jsou nazýváni tetrarchové), Salome města Jamnia, Azot a Fasaelis, ostatním členům rodiny renty. Spor o královský titul skončil v Římě na císařském dvoře, kde nakonec císař Augustus rozhodl v zásadě ve shodě s Herodovou vůlí ve prospěch Archelaa, ovšem s tím, že mu nebyl královský titul propůjčen (dostal titul etnarcha), nýbrž jen slíben, pokud se osvědčí. Viz Žid. starož. XVII,8,1 (§ 188–190); 9,4–7 (§ 224–249); 11,5 (§ 321–323) a Válka žid. I,23,668n. a II,2,20–38 a 6,93–100.

meu, Antipas získal titul tetrarchy aspravoval Galileu a Pereu, Filip získal také titul tetrarchy a byl ustanoven úředním knížetem nad severními a severovýchodními částmi (Trachonitis, Auranitis, Gaulanitis, Iturea a Batanea).

Archelaos (4 př. n. l. – 6 n. l.)

Archelaos pokračoval v nelítostné politice svého otce, ba vládl ještě nevybíravěji. Na podnět předních židovských (vesměs saducejů) a samařských představitelů, kteří vyslali poselstvo se stížností do Říma, byl v roce 6 n. l. odvolán a poslán do vyhnanství v Galii (do města Vienne), kde v roce 18 zemřel. Po jeho odvolání se jeho správní území dostalo do přímé správy Říma (podléhalo syrskému legátovi, tj. v té době Quiriniovi). Judsko (a Samařsko) se stalo součástí římské provincie a obě území byla spravována prokurátory, a to – s krátkou výjimkou vlády Heroda Agrippy I. – až do židovské války. Archelaovo území bylo lokálně sjednocené, nábožensky a národnostně však nejednotné (částečně pozidovštělá Idumeia, židovské Judsko a samaritánské Samařsko).

Antipas (4 př. n. l. – 39 n. l.)

Antipovo území – Galilea a Perea – bylo národnostně a nábožensky víceméně jednotné, tj. převážně židovské. Lokálně však byla tato území od sebe oddělena. Antipas vládl velmi dlouho, a kdyby nebylo jeho manželky, ctižádostivé Herodiady, byl by zřejmě zůstal u vlády do konce svého života. Když totiž jeho synovec Herodes Agrippa I. získal v Římě od císaře Caliguly v roce 37 královský titul, ponoukla Herodias Antipu, aby se ucházel v Římě o totéž, což mu vyneslo odvolání a poslání do vyhnanství do Galie, kde zemřel. O Antipovi (nazývaném prostě Herodes) se v evangeliích nejvíc mluví, a to jak v souvislosti s Janem Křtitelem (Mk 6,14–29; Mt 14,1–12; L 3,1.19n.; 9,7–9), tak Ježíšem (L 23,6–15). Mezi ním a Pilátem vládlo jisté napětí (srov. L 23,12). Ježíš ho v L 13,31n. nazývá liškou.

Na svém území vybuďoval kolem roku 19 n. l. na břehu Galilejského jezera nové hlavní město Tiberias namísto Sepforis,⁶⁴ a to na kultovně nečistém místě, na bývalém pohřebišti, čímž proti sobě popudil židovskou veřejnost. Antipas zapudil svou legitimní manželku, dceru nabatejského krále Arey, a vzal si za ženu Herodiadu, ženu svého nevlastního bratra Filipa (Heroda).⁶⁵

64/ Herodes Sepforis po zničení roku 4 př. n. l. syrským legátem Quintilianem Varem znovu vybuďoval a zvelebil, takže to bylo v době Ježíšově kvetoucí helénistické město. Evangelia se o něm nikde nezmiňují

65/ Tak ho nazývá Mk 6,17 (par Mt 14,3). Ve skutečnosti šlo o jiného jeho nevlastního bratra Heroda, syna Mariamne II. (dcery velekněze), který se jmenoval Herodes. Filip, úřední kníže (syn Heroda